

OD VJERODOSTOJNOSTI DOKUMENTA DO MISTIFIKACIJE

Prikaz knjige *Mistifikacija u slavenskoj kulturi: poetika i prakse* (*Mistifikacija v slavjanskoj kul'ture: poètika i praktiki*), ur. N. Zlydneva. Moskva: Institut slavjanovedenija RAN, 2023., 420 str.

Ove je godine u Moskvi, u izdanju Instituta za slavistiku Ruske akademije znanosti, objavljena vrlo zanimljiva i opsežna knjiga skupine autora o mistifikaciji u slavenskoj kulturi. Knjigu, pravi znanstveni zbornik koji okuplja dvadeset znanstvenih radova, uredila je iskusna povjesničarka umjetnosti i predstojnica Odjela za povijest kulture slavenskih naroda pri moskovskom Institutu za slavistiku, Natalija Zlydneva. Spomenuti je institut i ranije objavljivao vrlo poticajne i aktualne knjige unutar serije Kategorije i mehanizmi slavenske kulture. Spomenimo, primjerice, da je 2018. godine objavljen vrlo blizak po temi i općem tonu zbornik *Dokument i „dokumentarno” u slavenskim kulturama* (*Dokument i „dokumental'noe” v slavjanskih kul'turah. Meždu podlinnym i mnimym*, ur. N. Kurennaja). Ovim se pak zbornikom i suradnjom moskovskih i europskih znanstvenika otvara široko područje mistifikacije u ruskoj, poljskoj, bjeloruskoj, srpskoj, slovenskoj, hrvatskoj i drugim slavenskim kulturama od 18. stoljeća do same suvremenosti.

Premda je u zborniku koji predstavljamo riječ o svježim i aktualnim radovima, nije naodmet spomenuti da je u dobroj tradiciji zagrebačke škole i slijedom Pojmovnika ruske avangarde, 2002. godine bio objavljen zbornik *Mistifikacija. Parodija* (ur. S. Ludvig i A. Flaker) koji je problematizirao istu temu, ali se ograničavao uglavnom na 20. stoljeće, što je bila praksa zagrebačkih „pojmovnika”. Mistifikacija je, prema tome, tema koja intrigira znanstvenike u humanistici dovoljno snažno jer joj se oni vraćaju kao krucijalnoj temi koja je čvrsto vezana uz pitanje „istinitosti”, „točnosti”, „originalnosti”, „vjerodostojnosti” umjetničkog djela koje ima upitnu referencijalnost. Pragmatika mistifikacije je, kako navodi urednica Natalija Zlydneva u Predgovoru knjige *Mistifikacija u slavenskoj kulturi: poetika i prakse* (*Mistifikacija v slavjanskoj kul'ture: poètika i praktiki*), vrlo široka i kreće se od idealizacije i uljepšavanja, sve do manipulativnih strategija. Mistifikacija kao varljiva ili čak lažna referencija je univerzalna. Svojedobno se zagrebačka znanstvenica Andrea Zlatar u knjizi *Istinito, lažno, izmišljeno. Ogledi o fikcionalnosti* (1989) bavila svim bitnim pitanjima referencijalnosti u umjetnosti, a posebice pitanjem „istinitosti” u književnosti. Ne mogu ovdje ne spomenuti i poznati tekst Umberta Eca o moći neistine koji je objavio u zbirci

O književnosti i u kojemu je naznačio da je povijest, a ne samo književnost, u velikoj mjeri bila poprište iluzija. Koliko je samo primjera u kojima je dogmatsko mišljenje odbijalo primiti „svjetlost istine”, pita se Eco pa zaključuje da je moć neistine jača od svih drugih oblika moći. Budući da su u svjetskoj povijesti tanašne granice između istine i zablude, kako se nositi s njima u umjetničkim praksama?

U ovoj se knjizi problematizira mistifikacija na ruskom i srednjeeuropskom prostoru u posljednjih nekoliko stoljeća, s posebnim isticanjem potrebe slavenskih kultura za stvaranjem lažnih autora ili umjetničkih djela, izmišljenih (dorađenih, „poboljšanih”) povijesnih događaja ili njihovih preoblikovanja. Objavljenom je zborniku prethodila konferencija o mistifikaciji u slavenskim kulturama (*Mistifikacija v slavjanskih kul'turah: formy, pragmatika, poëtika*), koja se održala 2021. godine, usred pandemije pa je njezino održavanje bilo „varljivo” stvarno, odnosno smješteno u varljivom virtualnom prostoru internetske komunikacije. Urednica je odlučila materijal rasporediti prema principu predmeta mistifikacije u sljedeća poglavlja: *Poetika mistifikacija (Poëtika mistifikacij)*, *(Ne)prividni svjetovi (Ne/mnimye miry)*, *Izmišljeni autori (Vymyšljennye avtory)*, *Falsificirani tekstovi (Poddel'nye teksty)* i posljednji, *(Ne) vjeruj očima svojim (Ne/ ver' glazam svoim)*. Raznolikost tekstova u njihovu pristupu, metodologiji, strategiji i optici prikazanog materijala, prema riječima N. Zlydneve i jest bio cilj ove vrlo bogate i znanstveno utemeljene knjige, čiji su autori s oprezom u ruke uzimali falsificirani, lažni i varljivi materijal koji se pokazao podatan za analizu.

Poglavlje pod naslovom *Poetika mistifikacija* sadrži pet radova, koji se razlikuju i po svojoj analitičnosti i po rasponu analiziranih tekstova. Dva su teksta posvećena poetici Dostoevskog (V. G. Šukin, Ž. Benčić-Primc). U Šukinovu je članku riječ o mistifikacijama koje su postale podloga za oslikavanje Nikolaja Stavrogina, glavnoga mistifikatora u romanu *Bjesovi* F. M. Dostoevskog. Sam je Stavrogin zagonetka od početka do kraja romana, ali junaci koji dolaze u kontakt s njim postupno razotkrivaju njegov „lažni sjaj”. Mistifikacija se otkriva i u ponašanju bezimene junakinje iz pripovijesti *Krotka*, kako bilježi Živa Benčić-Primc, čime se šutnja kao trajna karakteristika glavne junakinje i pripovjedača razotkriva kao manipulativna i teatralna, što ju približava mistifikaciji. Bulgakovljevi je roman *Majstor i Margarita* od samoga početka zamišljen kao mistifikacija (E. V. Solov'eva). I u tom se tekstu pokušava rasvijetliti mistifikacija u teatralnosti, ali i u hibridnosti narativa koji narušava pripovjednu normu. Stalni interes istraživača usmjeren je prema različitim oblicima mistifikacije *Hazarskog rečnika* Milorada Pavića, čime se bavi E. V. Šat'ko. Pseudopovijesni dokument koji pripovijeda o realnim povijesnim događajima dopušta različita tumačenja. Autor smatra da Pavić nastoji iskrojiti svijet kao jedinstvo citiranja i mistifikacije, a objašnjava to i njegovim djelom *Pozorište od hartije*, antologije koja se sastoji od 38 priča

izmišljenih autora, čime se pokazuje da je mistifikacija glavni postupak stvaranja za srpskoga pisca. Polina Korol'kova završava prvi blok ovoga zbornika tekstem o mistifikacijama u romanima suvremene hrvatske spisateljice Jasne Horvat. Korol'kova pokazuje da povijesne činjenice nisu bitne za utvrđivanje istine, a povijest postaje povod za prevladavanje prostora i vremena, čime je također riječ o svojevrsnoj igri.

Poglavlje *(Ne)prividni svjetovi* otvara tekst o „Glasovima Utopije” nobelovke Svetlane Aleksievič u kojemu Danijela Lugarić Vukas propituje problem autorstva, izvornosti i vjerodostojnosti književnoga teksta prema pretpostavljenoj stvarnosti. Lugarić Vukas se pritom posebno osvrće na problem mistifikacije u okviru književnosti svjedočenja (*testimonial literature*). Aleksej Koljanov piše o češkom dekadentu Arturu Brejskom koji je svoj život konstruirao kao „filozofski projekt” pa se može govoriti o autostilizaciji pomoću biografskih i književnih mistifikacija. Dok je ovdje riječ o automistifikaciji, u poglavlju *Izmišljeni autori* susrećemo se s autorskim mistifikacijama, odnosno konstruiranim biografijama i radovima „drugih”. U području suvremene književnosti ističe se V. Pelevin, koji negira svrstavanje vlastitih tekstova u postmodernističke, na što ukazuje Zsuzsa Hetényi u tekstu o prividnom svijetu u njegovoj kratkoj priči *Jedan vogue*. Bez obzira na to, pri analizi se utvrđuje ovisnost svijeta o sredstvima masovne komunikacije, zbog čega i *vogue/vog* postaje kolebljiv znak (rus. бог), a „jedan vog” je umnoženi „novi Bog”. Rafaela Božić u svom radu predstavlja široj publici zadarskoga pisca Želimira Periša analizom njegova romana *Mladenka kostonoga*, koji je 2020. dobio književnu nagradu Tportala i u kojemu autorica razotkriva kako mistifikaciju povijesnih i zbiljskih događaja tako i demistifikaciju folklornih vjerovanja.

Kao što su svjetovi mogući i prividni, tako i autor postaje varljiva kategorija. U poglavlju *Izmišljeni autori*, triju moskovskih znanstvenika, E. V. Bajdalove, N. M. Kurenne i L. A. Trahtenberga, razmatraju se upravo pitanja autorstva. Mistifikacija, odnosno potpuna „prevara” čitatelja i kritičara događa se objavljivanjem radova izmišljenoga pjesnika Éduarda Striha ili stvaranjem bjeloruske pjesnikinje Lesje Beloruske, a u SAD-u konstruiranjem tobožnjega ruskog pisca F. V. Larroviča. Sve su te mistifikacijske metode bliske današnjim mogućim mistifikacijama koje se događaju zahvaljujući umjetnoj inteligenciji. Što je stvarno, a što konstruirano? Nije li i autor samo konstrukt, kako nas je učio Roland Barthes? Slično se događa i s tekstovima-mistifikacijama (poglavlje *Falsificirani tekstovi*), gdje je riječ o političkim dokumentima i oporukama, pseudobiografskim žanrovima, lažnim povijesnim svjedočanstvima (A. F. Stroev, K. B. Egorova, T. I. Čepelevskaja). Andrej Toporkov dobro tumači primjer mistifikacije ruskoga folklorista Ivana Saharova vezane uz rukopis izmišljenog trgovca iz Tule. Čitavi su se znanstveni radovi objavljivali s pozivanjem na rukopis kojega

zapravo nije bilo. Ovaj problem znanstvenog falsifikata književnost poznaje kao oblik igre. Nije li se Puškin igrao s rukopisima i objavio *Pripovijesti pokojnog Ivana Petroviča Belkina* koje su trebale potvrditi vjerodostojnost prikupljenih priča? Prihvaćajući rukopis tobožnjeg Belkina, Puškin kao tobožnji izdavač objavljuje njegovo pismo koje služi kao uvodno poglavlje u zbirku pripovijesti. Aleksandr Puškin ovdje nije slučajno spomenut, jer su tobožnji rukopisi Bel'skoga, koje Toporkov otkriva kao književnu mistifikaciju, smješteni u isto vrijeme kada i Puškin piše svoje *Pripovijesti*, naime, u 1830-te. Književna je mistifikacija prve trećine 19. stoljeća stoga vrlo aktualna i danas, gotovo dvije stotine godina kasnije.

Mistifikacija nije povezana samo s autorstvom i rukopisnom građom ili književnom igrom. Otkriva se i u likovnim umjetnostima i drugim vizualnim medijima. U tekstu *Mistifikacija kao gesta u vizualnim praksama avangarde* Natalija Zlydneva jasno pokazuje likovni materijal od avangardnih pravaca 1910-ih godina, preko konceptualizma 1970-ih te jugoslavenskih neoavangardista okupljenih oko grupe Gorgona, čime mistifikacija ima svoju povijest i razvoj od zaigranosti do društvenog protesta, ili pak od likovne umjetnosti do performansa. Slično se događalo u Jugoslaviji 1980-ih godina, na što upozorava David Krasovec pišući o mjestu umjetnika u jugoslavenskom socijalističkom društvu i oblicima mistifikacije kojom su se igrali članovi skupine Neue Slowenische Kunst (NSK). Filmskoj su umjetnosti u ovom zanimljivom zborniku posvećena dva teksta (D. G. Viren i A. N. Krasovec) koji se bave eksperimentalnim filmom u češkoj i poljskoj kinematografiji te slovenskim dokumentarno-igranim i pseudodokumentarnim filmom.

Zbornik *Mistifikacija u slavenskoj kulturi: poetika i prakse* nije u potpunosti iscrpio tu duboku i razgranatu temu, ali je upozorio na raznovrsnost mistifikacije koja se kreće od zaigranosti umjetničkog materijala do laži i namjerne obmane i obrnuto. Ranije objavljen zbornik o dokumentu dobar je uvod u zbornik o mistifikaciji pa oba možemo čitati kao cjelinu s bogatim materijalom o istinitom i lažnom, o originalu i kopiji, o stvarnom i varljivom te ostalim igrama koje nam nude umjetnost i izvanumjetnička građa. Dodat ću također da je zbornik o mistifikaciji kao kulturnom fenomenu dobro uređen (uredništvo: N. V. Zlydnevy i D. K. Poljakov) i pruža čitateljima pregledan uvodni tekst, izdašnu znanstvenu literaturu, podatke na kraju zbornika o svih dvadeset autora ovoga znanstvenog kolektiva. Svaki tekst ima i doi oznaku, inače vrlo korisnu za internetsko pretraživanje u slobodnom pristupu te sažetak na ruskom kao jeziku rada i na engleskom, čime ova knjiga može poslužiti ne samo rusistima nego i široj publici iz područja humanističkih znanosti koje ova poticajna tema zanima.

Jasmina Vojvodić